

בחירה בבכורה – ומחירה

מים ראשונים: אפשר להמשיך ולהשתעשע בחידודי לשון של בכורה וברכה, בחירה וברחה, מכירה ובכירה (ובכי רע) ועוד. כוונתנו בחידוד לשוני זה, לומר שהפרשה עוסקת בבחירה, מודעת או לא, בתהליך קשה של מאבק על בכורה שמחירה הוא הרבה יותר מנזיד עדשים. וכבר העירו רבים וטובים שנושא הבכורה שזור לאורך כל ספר בראשית.

אברהם נמנע מלברך

"כיון שהגיע זמנו של אברהם ליפטר מן העולם אמר: יצחק בני ראוי לברכה ואיני יכול לברכו שמא יתקנא בו ישמעאל. אלא אניח את הדבר סתום והקב"ה יברך מי שראוי לפניו" (מדרש הגדול, חיי שרה, כה יא).¹
 "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו..." (בראשית כה יא).²

יעקב נלחם ומשלם

"ותתן את המטעמים... ביד יעקב בנה" - לוותה אותו עד הפתח. אמרה לו: עד כאן הייתי חייבת לך, מכאן ואילך בוראך יעמוד לך". (בראשית רבה, סה יז).³
 "כשמוע עשו את דברי אביו ויזעק זעקה גדולה ומרה" - אמר ר' חנינא: כל מי שהוא אומר שהקב"ה ותרן הוא, יתנתרו בני מעיו.⁴ אלא מאריך אפו וגובה את שלו. זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו... והיכן נפרע לו? בשושן הבירה. שנאמר: "ויזעק זעקה גדולה ומרה". (בראשית רבה סז ד).⁵
 "כל אותו הלילה היה קורא לה רחל והיא עונת. "ויהי בבוקר והנה היא לאה...". אמר לה: מה? רמאית בת רמאי! אמרה לו: ויש סופר שאין לו תלמידים?⁶ לא כך היה אביך קורא לך עשו ואתה ענית לו...". (בראשית רבה ע יט).⁷

בני יעקב – דחיית ראובן

"ראובן בכורי אתה כוחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז. פחז כמים אל תותר...". הבכורה הייתה שלך והכהונה הייתה שלך והמלכות הייתה שלך. ועכשיו שחטאת נתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה (בראשית רבה צח ד).⁸

¹ ובמדרש בראשית רבה סא ו על פסוק זה: "משל למלך שהיה לו פרדס מסרו לאריס והיה בו שתי אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו אריס: אם משקה אני זה של סם חיים זה של סם המות שותה עמו. ואם אני משקה זה של סם המות, היאך זה של סם חיים חי? חזר ואמר: בשר ודם אני, היום כאן ומחר בקבר, כבר עשיתי אני שלי, מכאן ואילך מה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו - יעשה". ובתרגום יונתן על פסוק זה: "בגלל שלא היה אברהם רוצה לברך את ישמעאל, לכן לא ברך את יצחק, כי אם היה מברך את יצחק היה ישמעאל נוטר לו שנאה". אבל ניתן לשאול על קביעה זו ממעשיו של אברהם ומהמקרא עצמו. אברהם אמנם לא ברך את יצחק, אבל עשה מעשה ברור, ככתוב: "וייתן אברהם את כל אשר לו ליצחק: ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו בעונו חי קדמה אל ארץ קדם" (בראשית כה ה-ו), לאחר שאת ישמעאל כבר שילח קודם לכן. ראה דברינו [בני קטורה](#) בפרשת חיי שרה.

² אז אולי התורה היא שנותנת את ההסבר הטוב והפשוט, ממנו לקח המדרש את הרעיון שהקב"ה יברך ולא אברהם. ראה רעיון דומה במסכת עדויות פרק ה משנה ז, כאשר בנו של עקביא בן מהללאל (חנינא או חנניה, ראה ערכין פרק א משנה ג, תוספתא עירובין ו כז ועוד) מבקש מאביו: "אבא פקוד עלי לחבירך" והוא מסרב ועונה לו: "לאו, מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך". יצחק צריך להיות ראוי לברכה מכח עצמו. ועדיין, אין זה אלא אנושי שאדם יברך את בנו ובני ביתו.

³ במקרא, בראשית כז יב-יג, יעקב מהסס ואומר לרבקה אמו: "אולי ימשיני אבי והייתי בעיניו פמתעתע והבאתי עלי קללה ולא ברכה", אך היא עונה לו: "ותאמר לו אמו עלי קללתך בני אף שמע בקלי ולך קח לי", כאילו לוקחת את כל האחריות עליה. בא המדרש ומסיג לאחור: "עד כאן הייתי חייבת לך, מכאן ואילך בוראך יעמוד לך". האם ברכה פשוטה כאן של אם חוששת שאינה סותרת את הבטחתה: ה' יהיה בעזרך, או שמא התקפלה רבקה ולא עמדה בדיבורה? נראה שהמדרש בא לומר שלאדם יש אחריות אישית ששום אדם אחר, גם לא אבא ואמא ייקחו ממנו. בסופו של דבר, היו אלה החלטה ומעשה של יעקב. השווה עם בנו של עקביא בן מהללאל לעיל.

⁴ יתרו, יחלו, יחלה במחלת מעיים קשה. ראה בבא קמא דף נ ע"א בסוף העמוד "יותרו חייר" ובפירושו רש"י שם.

⁵ על הקשר המשולש בין יעקב, בנימין ומרדכי, ראה אסתר רבה על הפסוק: "ומרדכי ידע את כל אשר נעשה... וילבש שק ואפר..."

⁶ ובימינו הייתה אומרת לאה ליעקב: תראו מי שמדבר!

⁷ כבר הרחבנו לדון במעשיו של יעקב בדברינו [בא אחיך במרמה](#) בפרשה זו.

⁸ ראה דברי הימים א ה א: "ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בלכתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתייחס לבלכתו". ראה מסכת בבא בתרא כג ע"א ובדברי רש"י שם: "שהתפלל יעקב על בניו ושזכה לקנות הבכורה מעשו בתפילתו". מי ששינה סדרי בכורה ובחירה עם אחיו בחייו, יכול גם לשנות סדרי בכורה, בחירה וברכה עם בניו במותו. אבל גם אם יכול זכאי לשנות, רגע משמח בחיי יעקב זה לא היה. וגם לא כולם מסכימים עם דעה זו. ראה למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יג: "... לא יוכל לבכר את בן האהובה - ליוסף... כי את הבכור בן השנואה יכיר - זה ראובן". ראה דברינו [אהובה ושנואה](#) בפרשת כי תצא.

בני יעקב – העדפת יוסף מנערותו

"ועשה לו כתונת פסים" – ריש לקיש בשם רבי אלעזר בן עזריה אמר: צריך אדם שלא לשנות בין בנו, שע"י כתונת פסים שעשה אבינו יעקב ליוסף "וישנאו אותו". (בראשית רבה פרשה פד סימן ח).⁹

ואצל הנכדים

"ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי כי זה הבכור... וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי...". ידעתי מעשה ראובן ובלהה ומעשה יהודה ותמר. מה דברים שלא נתגלו לך נתגלו לי, דברים שנתגלו לך על אחת כמה וכמה! (בראשית רבה צז ד).¹⁰

... כיון שראה בניו עמו, אמר לו: הרי שבע עשרה שנה היית שואל שלומי ולא היו באין, אלא עכשיו באו עמך!¹¹ יודע אני מה בלבך, אם אברך אותם, איני עושה דברו של הקב"ה שאמר לי: שנים עשר שבטים אני מעמיד ממך. ואם לא אברכם, הרי רע לך. מברך אני אותם, ולא תהא סבור שמא בשבילך שהאכלת אותי אני מברך אותם, אלא כבר אמר לי עד שאני בבית אל לברכם, שאמר לי: "אל שדי נראה אלי בלזו ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים" (בראשית מח ד), (פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא ג - ביום השמיני).¹²

איש כבודו ברכ אותם – יעקב מברך כל כולם

"וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כבודו ברכ אותם". אותו אין כתיב כאן, אלא "ברך אותם" למה כן? בשביל שנתן ליהודה גבורתו של ארי, וליוסף גבורתו של שור, ולנפתלי קלותו של איל, ולדן נשיכתו של נחש, תאמר שזה גדול מזה? כללן באחרונה. (מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויחי סימן יז).¹³

אישור וחיתום הבכורה בשעבוד מצרים – בני בכורי ישראל

"ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל" (שמות, פרק ד פסוק כב).¹⁴

"ומדרשו, כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו" (רש"י שם).¹⁵

⁹ ובהמשך טוען המדרש ששינוי זה גרם לירידת בני יעקב למצרים. ראה דברינו [כתונת הפסים](#) בפרשת וישב וכן [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים](#) בפרשת וארא. יעקב שכה סבל מפרשת מכירת (קניית) הבכורה מעשו, אחרי כל התלאות שמצאוהו בגין מעשה זה, חוזר ומעדיף בן מסוים על פני שאר הבנים? מטיל קנאה בין בניו במו ידיו? אוריאל סימון טוען שאהבתו של יעקב ליוסף, שבעומדו לפניו יום-יום הזכיר לו את דמות אמו רחל, האישה האהובה, אהבה כפולה זו היא שסימאה את עיניו של יעקב. כהו עיניו מראות בדומה ליצחק אביו. אך במדרש יש גם דעה נגדית, שיעקב היה מודע למה שעשה ואע"פ כן לא נמנע. גם על רקע הקורות שלו עם יצחק אביו ועשו אחיו. ראה בראשית רבה צד ה, בעת שיעקב יורד מצרימה לפגוש את יוסף: "מה אבא (יצחק) שינה בין בניו, אף אני משנה בין בני". יש מסורת בבית אברהם של עימותים סביב הבכורה והבחירה, וגם על עצם הצורך לברך או להניח לאדם להתברך מפי הקב"ה בזכות עצמו. אברהם לא ברך את יצחק והניח לקב"ה לברכו וליצחק להתברך ממעשה ידיו, אבל גירש את ישמעאל והרחיק כאמור את כל בני קטורה!

¹⁰ אם יורשה לנו להציע פירוש למדרש זה שמסיים את מסכת חייו של יעקב כאשר הוא ניצב מול בנו האהוב שעלה לגדולה ומשנה את הבכורה לא רק בדור הבנים כי אם גם בדור הנכדים ומעדיף את אפרים על פני מנשה, נאמר כך (בשמו של יעקב): ראיתי הרבה בחיי, בני. כולל מקרים שאתה לא ראית (כי היית במצרים) של אחיך שנדחו ועברה הגדולה למישהו אחר - כמוך למשל. אבל גם ליהודה אחיך. מי כמוני יודע ממסכת חייו הוא, שהבכורה והבחירה נקנים ומשתנים עם הקורות והמעשים.

¹¹ עכשיו אתה מביא לי את הנכדים יוסף! למה לא כל 17 השנים בהם באתי לגור לידך?

¹² וקהל עמים כולל גם את אפרים ומנשה ופורץ את גבולות המספר 12. ראה ההמשך במדרש שם וכן המדרשים שברכה זו של הקב"ה בלזו ליעקב בעת חזרתו לארץ, ניתנה גם לפני הולדת בנימין ובכל זאת הוא כלול בה. יעקב מוצא מספיק ברכות לכל שנים עשר בניו וגם לשני נכדים והכל שפיר. ומה טען עשו: "הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לְךָ אָבִי בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי!" ומה עוד אומר יעקב ליוסף? אל תחשוב שאני מברך אותך בגלל שאתה מאכיל אותי. והרי הוא עשה מטעמים לאביו: "קום נָא שָׁבָה וְאָכְלָה מֵאֲצִידִי בְּעִבּוּר תְּבָרַכְנִי נְפֹשְׁךָ!" ויוסף מאכיל את יעקב שבע עשרה שנים!

¹³ ובפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית נ כא: "אמר להם יעקב אבינו בירך אותנו איש איש כבודו, אם ברכת אחד ממנו בטלה, כולם מתבטלות, כיון שהכירו דברים של אמת, מיד נתנחמו". אנחנו סוטים מעט מנושא הבכורה לנושא הברכה – נושאים קרובים וקשורים ללא ספק – ומתמקדים ביעקב שהוא ללא ספק דמות מרכזית בנושא הבכורה ומחירה. נראה שערב מותו עולה לפני יעקב זעקתו של עשו אחיו: "הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לְךָ אָבִי בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי" (בראשית כז לח) והוא בוחר לתקן את בחירתו בצעירותו ומברך את כל אחד מבניו: "ברכה מיוחדת לכל אחד" כלשון רמב"ן שם. וממנו למד משה בערוב ימיו. האם אפשר לשלב את רעיון הבכורה ברעיון שלכל בן ובת הברכה והתכונה המיוחדת לו?

¹⁴ מדרשים רבים נאמרו על הפסוק: "בני בכורי ישראל" שמשא אומר כשהוא ניצב מול פרעה. ומכולם, נוגעים לנו המדרשים שמקשרים פסוק זה ללקיחת הבכורה ע"י יעקב, והכוונה ב"ישראל" היא ליעקב האיש (לא לעם ישראל). מדרשים כגון שמות רבה טו כז: "בני בכורי ישראל - בנים של מי שנטל את הבכורה", שמות רבה ה ז: "מהו בני בכורי ישראל? על יעקב אביהם אמו, שקנה הבכורה כדי שיוכל לעבוד למקום". בגניבת הברכות נטל יעקב על עצמו את שעבוד מצרים שנגזר על סבא אברהם בברית בין הבתרים. ראה דברינו [יעקב ועשו בספר דברים](#) בפרשת דברים ובפרט מדרש במדבר רבה יט טו שם. וכבר זכינו גם להשלים את הדף [בני בכורי ישראל](#) בפרשת שמות.

¹⁵ רש"י מתכוון, כך נראה, למדרש רבה בפרשתנו, סוף פרשה סג: "שנה בר קפרא: ולפי שהיו משחקים [עשו ומרעיו על יעקב], הסכים הקב"ה עמהם [שמכירת הבכורה לא מקוימת רק בניזיד ערש] וקיים הבכורה ליעקב, מנין? שכתוב: כה אמר ה' בני בכורי ישראל".

מדרש תנחומא (בובר) פרשת שמות סימן כד – משה ואהרן

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֶהְרֹן לֵךְ לְקַרְאֵת מִשֶׁה הַמִּדְבָּרָה וַיֵּלֶךְ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים וַיִּשָּׁק לוֹ" (שמות ד כז). זה שאומר הכתוב: "מי יתנדך כאח ליי" (שיר השירים ח א) ... כאיזה אח? את מוצא מתחילת ברייתו של עולם ועד עכשיו האחין שונאין זה לזה: קין שנא להבל והרגו ... ישמעאל שנא ליצחק ... ועשו שנא ליעקב ... והשבטים שנאו ליוסף ... וכאיזה אח? אמרו ישראל: כמשה ואהרן ... שהיו אוהבים זה לזה, ומחבבים זה לזה, שבשעה שנטל משה את המלכות, ואהרן כהונה גדולה, לא קנאו זה לזה, אלא היו שמחין, זה בגדולת זה, וזה בגדולת זה.¹⁶

בראשית רבתי עמוד 105 – חזרה לבראשית – נח מעדיף את שם

מה חשב יעקב כשקנה את הבכורה, וכי אפשר לו לפשוט¹⁷ להיות בכור? אלא מנח למד. אמר יעקב: והלא יפת בכור היה ונח לא נתן את הבכורה אלא לשם, שנאמר: "ברוך ה' אלהי שם" (בראשית ט כו), ואומר: "וישכון באהלי שם" (שם כז). הריני למד שמי שיש בידו הבכורה, בידו היא לתנה למי שיחפוץ אעפ"י שאינו בכור. שהיה הכתוב מעיד על שם שהיה כהן, שנאמר: "והוא כהן לאל עליון" (שם יד יח). לכך קנה יעקב את הבכורה.¹⁸

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: יעקב הוא ללא ספק דמות מרכזית, בספר בראשית, אולי במקרא כולו, של 'בחירה בבכורה' ומאבק להשגתה. שיטת אברהם לתת לקב"ה ולמעשי האדם לגרום לבחירה ולברכת הבכורה באופן טבעי, (וגם לחלק את הרכוש מראש בין הבנים) לא נמשכה. גברה שיטת יעקב (שיטת רבקה? יצחק?) שהבכורה היא דבר שיש להיאבק עליו, דבר שניתן להעביר ולשנות בין הבנים, גם אם המחיר כבד. אולי על רקע זה אפשר להבין יותר טוב את דין התורה בספר דברים פרק כא פסוקים טו-טז: "כִּי־תֵהֵינְךָ לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאֶחָת אֶהְוֶבָה וְהָאֶחָת שְׂנוּאָה וַיִּלְדוּלוּ בָנִים הָאֶהְוֶבָה וְהַשְּׂנוּאָה וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכֹר לְשֵׁנוּאָה: וְהָיָה בְּיוֹם הַנְּחִילוֹ אֶת־בְּנָיו אֶת אֲשֶׁר־יָהִי לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת־בְּנֵי־הָאֶהְוֶבָה עַל־פְּנֵי בְּךָ הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר". ובאו על כך דברים ברורים בהלכה ובאגדה. בהלכה, ראה ספרי דברים רטז, ספר המצוות לרמב"ם מצווה ל"ב, ספר החינוך מצוות ועוד. ובאגדה, נחזור למדרש תנחומא (בובר) ויצא יג, שהבאנו בקצרה בהערה 8: "וירא ה' כי שנואה לאה. זה שאומר הכתוב: כי תהיין לאיש שתי נשים. איש - זה יעקב. שתי נשים - לאה ורחל, אחת אהובה - זו רחל ... והאחת שנואה - זו לאה ... שתיהן ילדו לו ומה שהעמידה לאה העמידה רחל. לאה העמידה מלכים וכן רחל העמידה מלכים, לאה העמידה נביאים וכן רחל העמידה נביאים ... והיה ביום הנחילו את בניו - בשעה שבא ליפטר מן העולם ... לא יוכל לבכר את בן האהובה, ליוסף. למה? כי את הבכור בן השנואה יכיר - זה ראובן, שנאמר: ראובן בכורי אתה". מדרשי ההלכה והאגדה לא מסכימים עם יעקב, ראה גם דברינו [אהובה ושנואה](#) בפרשת כי תצא. אבל ההיסטוריה אולי כן. מאבקי בכורה ובחירה במחירים כבדים, היו ויהיו.

רק אחרי שעבוד מצרים, רק אחרי כל התלאות שעבר יעקב, כולל שינוי שמו מיעקב לישראל, רק אז התקיימה הבכורה בידו. מי שבחר במודע בבכורה (ומבין שמחירה איננו מתמצה בנוזיד עדשים) צריך להיות מוכן לשלם את המחיר המלא. המחיר כאן, הוא שעבוד מצרים. המחיר לדורות, הוא מאבק בלתי פוסק על ההגמוניה והבכורה בעם ישראל.

¹⁶ וכך גם כאן בתחילת השליחות שאולי היה אהרון ראוי לה יותר ממשה משום שהיה בכור ומשום שהיה עם בני ישראל בשעבוד ולא במדין כמשה. אמנם, ניתנה אח"כ הכהונה לאהרון אבל המלכות והובלת השליחותניתנו למשה. הרי לנו שגאולת מצרים באה ע"י שני אחים שלא קנאו זה בזה ואהרון שהיה הבכור הכיר בגדולתו של משה (אח"כ מעד בפרשת צרעת מורים בסוף פרשת בהעלותך). ולא ראינו מדרשים ופרשנים שמתעכבים על הכרה זו של אהרון וויתור זה לכאורה על הבכורה.

¹⁷ לאח שאיננו בכור, אח פשוט.
¹⁸ עם סגירת הגיליון התגלגל לפתחנו מדרש זה שאמנם חוזר ומתמקד ביעקב, אבל אגב אורחא מגלה לנו שנח קדם לכולם. עוד לפני אברהם בו פתחנו. הרעיון שיפת היה בעצם בכור בניו של נח קצת קשה וסותר את הסדר במקרא שמונה בכל מקום: שם, חם ויפת, אבל יש לו סמך במקרא בפרק י בספר בראשית בו נמנים צאצאי נח בסדר זה: בני יפת, בני חם ובני שם. ראה פירוש רמב"ן לבראשית י ב: "בני יפת גומר - החל ממנו כי הוא הבכור", כך גם בפירוש פסיקתא זוטרתא שם. לעניינינו, נח הוא הראשון שמשנה את הבכורה וממנו למד יעקב (קצת דחוק, ההחלטה היא של יצחק - הוא ההשוואה הנכונה לנח). גם למדנו שנח שלא כאברהם אחריו, כן מברך את בניו, אמנם בעקבות המעשה של חם, ככתוב בראשית ט כו-כז: "וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שָׁם וַיְהִי כִנְעָן עֶבֶד לְמוֹ: יַפֶּת אֱלֹהִים לְיַפֶּת וַיִּשְׁפַּן בְּאֶהֱלֵי שָׁם וַיְהִי כִנְעָן עֶבֶד לְמוֹ". מברכה זו אתה למד על העדפת שם הצעיר. ועם כל חריפותה, ברכה זו היא תקדים ליעקב ולמשה שבסופו של דבר ברכו את כל הבנים / השבטים.